

**О. В. Мороз, О. А. Сметанюк,
О. В. Лазарчук**

**ТЕОРІЯ КОНФЛІКТІВ
В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ
ЗАГАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОСТІ
СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

О. В. Мороз
О. А. Сметанюк
О. В. Лазарчук

**ТЕОРІЯ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ
ЗАГАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОСТІ
СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

Вінниця
ВНТУ
2010

УДК 65.012.32
ББК 65.291.212
М 80

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 11 від 01.07.2009 р.)

Рецензенти:

О. О. Прутська, доктор економічних наук, професор

Є. В. Ходаківський, доктор економічних наук, професор

Мороз, О. В.

М 80 Теорія конфліктів в контексті побудови загальної моделі ефективності сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, О. А. Сметанюк, О. В. Лазарчук. — Вінниця : ВНТУ, 2010. — 256 с.

ISBN 978-966-641-346-1

Монографія присвячена розробці теоретичних і методологічних положень, прикладних рекомендацій щодо моделювання ефективності управління підприємствами на основі оцінювання та управління потенціалом корпоративного конфлікту як стратегієутворюючого фактору розвитку. Обґрунтовано роль і значення потенціалу корпоративного конфлікту як чинника підвищення ефективності функціонування сучасного вітчизняного підприємства на основі системного вдосконалення управлінського процесу, на цій основі розроблено методологічні і методичні підходи до оцінювання та моделювання ефективності такого управління, а також відповідні моделі розвитку підприємств.

УДК: 65.012.32

ББК 65.291.212

ISBN 978-966-641-346-1

© О. Мороз, О. Сметанюк, О. Лазарчук, 2010

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	5
Вступ.....	6
Розділ 1. Методологічні та прикладні основи теорії корпоративного конфлікту у моделі ефективності сучасного підприємства..	8
1.1. Сільськогосподарське підприємство у контексті оцінювання наслідків аграрних реформ в Україні	8
1.2. Теоретичні та методичні аспекти забезпечення ефективності корпоративного управління.....	28
1.3. Економічна сутність корпоративного конфлікту на підприємстві.....	37
Висновки до розділу 1.....	53
Розділ 2. Сутність, основні фактори реалізації, типи та особливості корпоративних конфліктів як об'єкту управління в умовах різного стану сільськогосподарських підприємств.....	55
2.1. Аналітична модель типового корпоративного конфлікту на підприємстві.....	55
2.2. Методичні основи оцінювання корпоративних конфліктів.	80
2.3. Оцінювання конфліктів на підприємствах (реалізація авторського методичного підходу).....	93
Висновки до розділу 2.....	108
Розділ 3. Обґрунтування стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств на основі фактору корпоративного конфлікту.....	109
3.1. Ідентифікація окремих типів конфліктів на підприємствах – об'єктах дослідження.....	109
3.2. Функціональні наслідки корпоративних конфліктів в процесі реформування сільськогосподарських підприємств.....	124
3.3. Математична інтерпретація корпоративного конфлікту в рамках територіально орієнтованої моделі організації сільськогосподарського виробництва.....	143
3.3.1. Методологічне обґрунтування використання теорії ігор..	145
3.3.2. Управління корпоративними конфліктами як стратегієутворюючий фактор розвитку підприємств (ефективність управління корпоративним конфліктом на прикладі ТОВ «Рапсодія»).....	160

3.3.3. Розробка моделей узгодженого розвитку сільськогосподарських підприємств і місцевих громад з врахуванням фактору конфліктності (на прикладі окремих конфліктних ситуацій).....	169
Висновки до розділу 3.....	179
Розділ 4. Концептуальні засади ефективності сучасного підприємства.....	180
4.1. Теоретичні основи ефективності сучасного підприємства..	183
4.2. Методичній інструментарій оцінювання ефективності підприємства.....	204
Висновки	223
Література	226
Додаток А. Обсяг продукції, виданої пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток) на сільськогосподарських підприємствах Вінницької області.....	246
Додаток Б. Характеристика корпоративних конфліктів на сільськогосподарських підприємствах Вінниччини.....	250
Додаток В. Дослідження взаємозв'язку між ефективністю господарювання та ступенем корпоративного конфлікту здійснювалися за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.....	251

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АПК – агропромисловий комплекс
- АТ – акціонерне товариство
- Ек.Ін.конф. – економічний індекс конфліктності
- КСП – колективне сільськогосподарське підприємство
- КУП – коефіцієнт участі у прибутках
- ПП – приватне підприємство
- С.Ін.К – сумарний індекс конфліктності
- ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
- ТОМ – територіально-орієнтована модель (організації виробництва)
- ФГ – фермерське господарство

Вступ

Агропромисловий комплекс традиційно займає особливе місце в економіці України, що обумовлено виключною важливістю сільськогосподарської продукції у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Водночас, діяльність сільськогосподарських підприємств і надалі матиме визначальну роль щодо сільських громад, формуючи місцеві бюджети, зайнятість населення, рівень добробуту селян, культурний розвиток аграрного соціуму в цілому. Незважаючи на певне пожвавлення в останні роки в окремих підгалузях АПК, сектор аграрної економіки, представлений сільськогосподарськими підприємствами, продовжує відчувати вплив суперечливих і кризових тенденцій, що має місце в умовах загострення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках, погіршення диспаритету цін не на користь селян та кон'юнктури аграрного ринку в цілому. Звідси завдання наукового обґрунтування шляхів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств об'єктивно актуалізується як з точки зору економічних, так і соціально-культурних пріоритетів розвитку аграрного сектору, українського села та країни в цілому.

Актуальність таких досліджень обумовлена тим, що ринкові реформи сільськогосподарських підприємств, водночас як істотно розширили можливості їх розвитку, так і обумовили загострення цілого ряду проблем організаційно-економічного, управлінського і соціального змісту. До таких слід віднести, в числі інших, і проблеми корпоративного управління, які по суті відображають за своїм змістом глибину і неоднозначність ринкових трансформацій, а також особливості і закономірності діалектичних протиріч процесу становлення корпоративного сектору вітчизняної економіки. За цих умов формування моделі ефективності сільськогосподарських підприємств вимагає пошуку нових теоретико-методологічних концепцій.

Одним з таких підходів, на думку авторів, може бути парадигма використання потенціалу корпоративного конфлікту на підприємстві. Даний підхід можна віднести до відносно маловивчених. Теорія конфліктів історично базується на різних поглядах щодо сутності і ролі конфлікту у функціонуванні соціально-економічних систем. Водночас

активні і складні трансформаційні процеси, що відбуваються на українських підприємствах, потребують доповнення існуючої концепції корпоративного конфлікту з точки зору прояву корпоративного конфлікту на постприватизаційних сільськогосподарських підприємствах. У науковій літературі питання моделювання ефективності управління розвитком підприємства з урахуванням впливу корпоративного конфлікту практично не розглядається. Слід окремо відзначити, що у сучасній теорії управління конфліктами невирішеним питанням залишається чітке інтелектуальне трактування окремих понять, таких як «конфлікт» та «корпоративний конфлікт» та ін. – тоді як традиційні дефініції, на погляд авторів, не охоплюють змістовного поля з точки зору економічних аспектів конфлікту як явища у сучасній системі соціально-економічних відносин. Проблема залишається мало вивченою, як з теоретико-методологічних і методичних позицій, так і з точки зору висвітлення реальних процесів, особливо щодо кризових в цілому тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств.

В роботі розглядається роль і значення потенціалу корпоративного конфлікту як чинника підвищення ефективності функціонування сучасного вітчизняного підприємства на основі системного вдосконалення управлінського процесу, розроблення на цій основі методологічних і методичних основ оцінювання та моделювання ефективності такого управління, а також формування, згідно таких підходів, моделей розвитку підприємств.

Розділи 1, 2, 3 розроблені Морозом О. В. та Лазарчук О. В., розділ 4 розроблений Сметанюк О. А.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ КОРПОРАТИВНОГО КОНФЛІКТУ У МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Сільськогосподарське підприємство у контексті оцінювання наслідків аграрних реформ в Україні

Ринкові реформи 90-х рр. ХХ ст. – 2000-х рр. слід віднести до основних факторів, що обумовили специфіку розвитку на цьому етапі аграрного сектору економіки України та всього вітчизняного аграрного соціуму. Слід підкреслити те, що такі зміни чи не найбільшою мірою відобразилися саме на сільськогосподарських підприємствах, як основному ланцюгу всього комплексу соціально-економічних відносин у сільському господарстві. Підприємство було основним об'єктом реформування і через цей процес здійснювалися зміни щодо всіх сторін функціонування АПК. Реформи вплинули на всі аспекти діяльності підприємств, і наслідки цих процесів, очевидно, мають як позитивні, так і негативні наслідки, що може бути відображеним з точки зору висвітлення змін щодо функцій, позицій, структури сільськогосподарських підприємств на постприватизаційному етапі.

Кількісні аспекти аграрних реформ щодо інституту сільськогосподарського підприємства засвідчують про значну динаміку. Так, в цілому по Україні чисельність сільськогосподарських підприємств в період з 1990 р. по 2007 р. зросла з 12421 до 58387, тобто в 4,7 разів; стосовно Вінницької області цей показник збільшився в 1,2 рази (табл. 1.1) [1–2]. Опосередкованими характеристиками сучасного стану вітчизняного сільського господарства як наслідків реформування можуть слугувати також дані з Додатку А.

Слід відзначити, що із кількісними змінами (зростанням чисельності підприємств), мали місце і кардинальні зміни якісного змісту. Останні полягають, насамперед, у завершенні всеохоплюючого приватизаційного процесу, наслідком якого стало формування інституту приватного сільськогосподарського підприємства у різних його організаційно-правових інтерпретаціях, а також докорінній зміні сутності державного впливу на аграрний сектор економіки. Слід відзначити,

що динаміка ефективності сільськогосподарського виробництва засвідчує про складні тенденції кризового економічного змісту. Так, по відношенню до рівня показників 1990 р. вітчизняний АПК (на прикладі Вінницької обл.) продовжує знаходитися у стані тривалої рецесії (табл. 1.2–1.3).

Таблиця 1.1

**Динаміка чисельності сільськогосподарських підприємств
Вінницької обл. впродовж 1990–2008 рр.**

	1990 р.	2008 р.
Кількість діючих підприємств за організаційно-правовими формами господарювання	1732	2035
В тому числі		
господарські товариства	-	384
приватні підприємства	-	205
виробничі кооперативи	-	70
фермерські господарства	-	1312
державні підприємства	-	11
підприємства інших форм господарювання	-	53
радгоспи	104	-
колективні сільськогосподарські підприємства	637	-
підсобні сільськогосподарські підприємства, які ведуть спрощений облік	26	-
міжгосподарські сільські підприємства	99	-

Примітка. Статистична звітність по Україні і Вінницькій області

У вітчизняній науковій літературі триває дискусія щодо оцінювання наслідків реформування. В цьому плані слід відзначити насамперед роботи таких вчених як В. Амбросов, П. Гайдуцький, В. Зіновчук, І. Лукінов, П. Макаренко, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, С. Онисько, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Ткаченко, О. Школьний, В. Юрчишин та ін. [1–23].

Водночас, слід звернути увагу на неоднозначність висновків щодо наслідків реформ, що були зроблені і зарубіжними вченими [24, с. 15]. Здебільшого критичні підходи у даному разі полягають в ігноруванні особливостей (насамперед інституційної природи) існуючих до початку реформ соціально-економічних систем. Така точка зору отримала поширення і в Україні, де причини трансформаційної кризи пояснювалися від-

сутністю належних державно-інституційних заходів [25, с. 99], або ж відсутністю чіткої аграрної політики реформування [26, с. 13].

Таблиця 1.2

Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції у Вінницькій області

Роки	Індекси продукції сільського господарства, % (по відношенню до 1990 р.)								
	Господарства усіх категорій			У тому числі					
				Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	Валова продукція	з неї		Валова продукція	з неї		Валова продукція	з неї	
рос-линництва		тва-ринництва	рос-линництва		тва-ринництва	рос-линництва		тва-ринництва	
1995	67,3	74,1	60,2	51,8	56,6	45,9	99,9	121,9	83,7
2000	53,5	62,8	43,8	31,3	41,8	18,6	100,1	120,4	85,3
2005	59,0	74,2	43,4	29,2	39,5	16,7	121,8	169,1	87,2
2006	62,4	9,3	45,1	35,4	49,0	18,9	119,3	162,0	88,1
2007	57,8	70,4	44,9	34,3	46,8	19,2	107,3	134,8	87,2
2008	65,3	88,9	43,5	39,6	67,5	17,8	106,3	129,4	88,5

Примітка. Дані Головного управління статистики у Вінницькій області

Ідеологія аграрних реформ 90-х рр. XX ст. ґрунтувалася на необхідності повернення до, як стверджувалося [2, с. 70; 3, с. 31; 17, с. 55; 19, с. 52], традиційної для українського села практики господарювання на засадах приватної власності на землю і майно. Безпосередніми наслідками реформування стали приватизація (паювання) землі та майна, передача їх у власність селянам у вигляді земельних та майнових паїв, здійснено розпаювання та акціонування майна колишніх радгоспів і колгоспів, створено майже 19 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу на засадах приватної власності на землю та майно з використанням орендних відносин та колективних форм організації виробництва; кінцевим наслідком стало формування багатокладної системи господарювання на селі; обґрунтовується економічна ефективність змін на етапі реформування до 2002 р. [27, с. 6] (табл. 1.4).

Таблиця 1.3

**Рівень рентабельності основних видів продукції
сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах
Вінницької області**

Види продукції	Рівень рентабельності, %				
	1995		1995		1995
Зерно	41,7	Зерно	41,7	Зерно	41,7
Насіння сояшнику	57,8	Насіння сояшнику	57,8	Насіння сояшнику	57,8
Цукрові буряки	8,1	Цукрові буряки	8,1	Цукрові буряки	8,1
Овочі відкритого ґрунту	-4,1	Овочі відкритого ґрунту	-4,1	Овочі відкритого ґрунту	-4,1
Картопля	47,3	Картопля	47,3	Картопля	47,3
Плоди	33,5	Плоди	33,5	Плоди	33,5
Виноград	-100	Виноград	-100	Виноград	-100
Молоко і молочні продукти	38,2	Молоко і молочні продукти	38,2	Молоко і молочні продукти	-38,2
М'ясо ВРХ	25,1	М'ясо ВРХ	25,1	М'ясо ВРХ	-25,1
Яйця	8,1	Яйця	8,1	Яйця	8,1
Вовна	66,0	Вовна	66,0	Вовна	-66,0

Примітка. Дані Головного управління статистики у Вінницькій області

Щодо наслідків зазначеної дискусії, то слід відзначити достатньо різноманітні точки зору, які зводяться до визначення: 1) позитивного змісту ринкових реформ та сприятливих перспектив у майбутньому для цього сектору економіки, наприклад [27, с. 10]; 2) деструктивного змісту реформ для всього АПК і сільськогосподарських підприємств, що має незворотній характер, наприклад [28–33]. В даному разі зазначене питання – оцінювання наслідків аграрних реформ – не є безпосереднім об'єктом даного дослідження. Тому, зупинимося на тих аспектах, що відображають сутність змін для репрезентативного сільськогосподарського підприємства з точки зору забезпечення його ефективності.

Точка зору сучасних дослідників [34, с. 45] полягає у тому, що запорукою успішного здійснення аграрних перетворень в Україні є усвідомлення суспільством їх необхідності та переваг, які можуть бути одержані. Аналіз реальної ситуації свідчить, що процес вибору селянами організаційно-правової форми виробництва, а також володіння та розпорядження активами в аграрному секторі на даному етапі не можна вважати завершеним.

Таблиця 1.4

Динаміка економічних показників сільського господарства України

Показники	1999 р. (100 %)	2000 р.	2002 р.
Виробництво валової продукції, млн. грн.	100,0	109,0	122,4
Продуктивність праці, грн.	100,0	110,3	166,5
Частка збиткових господарств, %	100,0	41,7	57,0
Сплачено податків підприємствами АПК, млн. грн.	100,0	128,0	149,6
Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК, млн. дол. США	100,0	102,0	151,9
Експортовано продукції АПК, млн. дол. США	100,0	103,0	171,2
Питома вага бартерних розрахунків, %	100,0	69,0	16,2

Примітка. Розраховано за [27]

Очевидно, що його завершення буде обумовлюватися як економічними (чітко визначеними вигодами), так і психологічними (переконанням більшості селян у правоті свого вибору) аспектами. Дослідження, наприклад [34, с. 48], свідчать, що значна частина селян залишається невдоволеною вибором форми господарювання, лідерів чи партнерів на ринку оренди землі чи майна. Все це зумовлює актуальність дослідження питань трансформаційних процесів у подальшому.

Важливо звернути увагу і на поширені акценти у науковій та публіцистичній літературі стосовно того, наскільки виправданим у сучасному світовому аграрному секторі є співіснування різноманітних організаційних форм господарювання. Ряд авторів наголошує [6, с. 20; 34 с. 51; 35, с. 46; 36, с. 22] на тому, що світовий досвід переконує у доцільності одночасного розвитку різноманітних форм господарювання на селі. Звідси робиться висновок [36, с. 22] про те, що створення і в Україні різних типів приватних підприємств є стимулюючим фактором для піднесення галузі. Водночас, практика діяльності аграрних формувань країн з розвиненою ринковою економікою також засвідчує, що динамічний розвиток виробництва можливий за умови забезпечення реальної економічної рівноправності всіх форм власності і форм господарювання. Це залишатиметься, очевидно, принциповим моментом, оскільки така рівноправність передбачає економічне зма-

гання (конкуренцію) між підприємствами, отже, зумовлює прискорений розвиток тих форм господарювання, які виявилися життєздатними. Слід підкреслити те, що в своїй основі аграрна реформа, що здійснюється в Україні, із самого початку була орієнтована на забезпечення однакових прав і можливостей для всіх типів сільськогосподарських товаровиробників; водночас було задекларованим [37, с. 25] те, що держава й надалі гарантуватиме свободу вибору форм господарювання на селі. Доцільність цього пояснювалася [36, с. 22] потенційними і реальними перевагами конкуренції та зростання адаптованості аграрних підприємств до зміни ринкового середовища.

Більшість дослідників констатує [38, с. 47; 39, с. 54] наявність у даний час перехідного періоду для аграрної економіки України, якому характерна певна економічна нестабільність. За цих умов – зростання невизначеності і ризикованості ведення виробничої діяльності – завжди буде певна частина селян, які захочуть розширити особисті господарства або створити селянські (фермерські) господарства; на практиці це означатиме перехід від колективних форм господарювання до одноосібних. Частіше це буде відбуватися там, де зміни форм господарювання здійснювалися із початку реформ формально, під зовнішнім впливом, з порушенням існуючих норм і т.д., що мало водночас низьку економічну ефективність. Натомість, в економічно ефективно реформованих підприємствах переважна більшість селян буде здавати земельну частку в оренду даному підприємству і мотиви до одноосібного ведення господарства будуть об'єктивно слабшими. Таким чином, все більш важливим стає фактор історії реформування кожного суб'єкту підприємництва.

Слід, очевидно, виходити із припущення про можливість компенсування переваг і обмежень, притаманних кожній із форм господарювання на селі. На думку деяких авторів [35, с. 59], незалежно від конкретних умов, кожна з форм власності може бути ефективнішою за інші, якщо знайде свою нішу, де її переваги будуть більш значущими, ані ж недоліки. Проте висновки про ефективність роботи тої чи іншої форми господарювання, як вважається [35, с. 60], робити передчасно, оскільки період їх функціонування є недостатнім для здійснення об'єктивного аналізу. Також не врахованим є фактор господаря-

керівника, від якого значною мірою залежить успіх справи [36, с. 20]. Акцентовано увагу на тому, що за земельними та майновими відносинами усі створені організаційно-правові структури знаходяться у відносно рівному становищі, оскільки в основній своїй масі використовують орендовану землю та майно. Наша особиста незгода із такою позицією обумовлена тим, що, за результатами наших власних досліджень, на сьогодні вже існує достатня кількість статистичних даних, які надають можливість зробити такі оцінки. Вищезгадана ж теза про «відносно рівне становище» різних типів підприємств у реальності, на наше переконання, не має місця. Більше того, в силу ряду економічних, соціальних, а також аспектів, пов'язаних із концентрацією, перерозподілом, можливістю реалізації влади (в даному разі ми підкреслюємо аспекти саме економічної влади), існування такої рівності можна поставити під сумнів. Взагалі, за будь-яких умов головним є те, що реальні процеси в аграрному секторі свідчать про яскраву динаміку трансформаційних процесів поширення та, відповідно, згортання тих чи інших форм господарювання (результати відповідних досліджень авторів будуть представлені нижче).

В науковій літературі наводяться дані, які стосуються настроїв селян щодо потенційного вибору тієї чи іншої форми господарювання. Так, за даними [34, с. 47], опитування селян у 2003 р. показало, що селяни віддають перевагу такій формі господарювання, як приватні сільськогосподарські підприємства (87,6 %), а переважна більшість селян передала в оренду свої земельні частки (паї) приватному підприємцю (30,5 %). Подальше опитування, яке проводилось у 2006 р. показало [39, с. 57], що найперспективнішою організаційно-правовою формою вважається товариство з обмеженою формою відповідальності (26,1 %), тоді як АТ відкритого і закритого типу відповідно 18,5 % і 13,3 %, сільськогосподарські кооперативи – 9 %. На нашу думку, з огляду на подібні в цілому опитування та інтерв'ювання різних груп селян, такі результати представляються малоінформативними, тому що, як правило, тонкощі, пов'язані із організаційними відмінностями вище зазначених типів підприємств залишаються недосяжними для переважної більшості селян; водночас не зрозуміло, як можливо використати такі дані на практиці. Більш важливим представляються зроб-

лені вченими висновки [38, с. 35] про важливість права власності при виборі форми господарювання, оскільки, як стверджується, суб'єктом підприємництва може бути тільки такий суб'єкт, який економічно самостійно хазяйнує. Додамо, що проблема у вітчизняному аграрному секторі полягає, очевидно, у можливості ефективно реалізувати / використати такі права.

Ретроспектива аналізу вітчизняних сільськогосподарських підприємств в Україні (з періоду реформування з 1991 р.) засвідчує той факт, що їх сучасний стан значною мірою обумовлений особливостями приватизаційних процесів, в першу чергу безоплатним характером корпоратизації підприємств АПК, масовою доступністю до активів переважної більшості селян та ін. На думку деяких авторів [39, с. 30], все це не надало можливості отримати позитивів, пов'язаних із реалізацією переваг акціонерного капіталу для залучення інвестицій. Водночас почали проявлятися, як стверджувалося [40, с. 30], особливості окремих регіонів: так, інститут відносно великого сільськогосподарського підприємства традиційно з початком реформ переважав у центрі, на сході та півдні країни, тоді як на заході України одноосібне господарювання переважало із перших років реформ, що, на нашу думку, можна пояснити насамперед історично сформованими психологічними / ментальними особливостями селян.

Аналіз приватизації на селі засвідчив [37, с. 26], що в період першого етапу економічних реформ більшість нових аграрних формувань, які було створено, являли собою колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), проте за організаційною структурою та системою внутрішньогосподарських відносин залишилися все тими ж колгоспами з різницею в тому, що їх статутні фонди стали персоніфікованими (частіше формально) за майновими і за земельними паями. Єдиною докорінною відмінністю стало те, що підприємства набули право вибору різноманітної діяльності. Від себе додамо, що принципово новим став і характер державної політики стосовно села, який, відкинувши інші, насамперед ідеологічні моменти, полягав у практично повному згортанні економічної допомоги.

Власник майнового паю при виході зі складу КСП мав право отримати свій майновий пай натурою чи грошима, передати його у

спадок або ж продати. Саме за цією фундаментальною ознакою – персоніфікацією (хоч і формальною) власності – і відрізнялися КСП від колишніх колгоспів. Проте значна частина дослідників пов’язує [39 с. 55; 40, с. 99] із КСП наявність ряду істотних негативних рис і особливостей. Так, ці підприємства, хоч істотно і відрізнялися від колишніх колгоспів за майновими і земельними відносинами, все ж, як з’ясувалося, об’єктивно були неспроможними адаптуватися до народжуваного у державі ринкового середовища. Члени таких підприємств, будучи наділеними майновими і земельними паями, як правило, так і не відчули себе справжніми власниками. Колективна, формально персоніфікована власність породжувала і колективну безвідповідальність. У більшості КСП не була змінена внутрішня організаційна структура та економічний механізм господарювання, а ті зміни, що все ж таки мали місце, торкнулися лише частково перерозподілу кінцевих результатів. Паювання майна і землі стало певною формою реалізації колективної власності, яка нічого не мала спільного із справжньою кооперативною власністю. Тому зазначені підприємства через колективне управління із запізненням та неадекватно реагували на зміни у зовнішньому середовищі, а відмова держави втручатися у їх господарську діяльність породжувала опортуністичні настрої керівників підприємств у прийнятті рішень. На практиці все це призвело до масового зниження трудової і технологічної дисципліни, крадіжок, а, у поєднанні з іншими факторами, спричинили економічну кризу, зумовило істотний спад виробництва та його збитковість. З такими аспектами рядом дослідників пояснювалася [37, с. 28] об’єктивна необхідність подальшої реструктуризації КСП у нові організаційні формування ринкового типу.

Іншими вченими зазначається [41, с. 25–26; 42, с. 24], що КСП відіграли позитивну роль: такі підприємства стали значним прогресивним кроком в еволюції колективної власності до такої стадії її розвитку, яка дала змогу безболісно перейти від колективної до приватної форми власності і до створення нових організаційних форм господарювання на селі. Досить сказати, що паювання майна і землі уже з самого початку прискорило створення і становлення селянських (фермерських) господарств (ФГ). Адже член КСП, який забажав створити ФГ, виходив з під-

приємства і забирав свій майновий і земельний пай, що створювало кращі стартові умови для ведення власного виробництва; слід зазначити, що значна частина селян скористалися цією можливістю.

Окремо слід відзначити точку зору тих дослідників [26, с. 13], які традиційно дотримувалися позиції щодо необхідності збереження КСП як альтернативи одноосібним формам господарювання у зв'язку з тим, що в Україні останні не мали масової підтримки у суспільних настроях і об'єктивно не могли забезпечити продовольчої безпеки країни, тобто за відсутності соціально-економічних і ментальних передумов для ефективного розвитку. Крім того, у перші періоди, як стверджується [17, с. 55], спостерігалася певна тенденція збільшення такої організаційної форми, як спілка селян. Ця організаційна форма відрізняється тим, що об'єднує окремі сільськогосподарські товариства, кооперативні формування з надання послуг, виробництва несільськогосподарських товарів, що розширювало їх сферу діяльності.

Водночас переважна більшість дослідників [37, с. 26] єдині у думці про те, що основним гальмівним чинником для сільгоспвиробника в цей час стали перешкоди на макроекономічному рівні – інфляція, збільшення диспаритету цін, зростання податків і т.д. Це зумовило зниження виробництва продукції, продуктивності праці, рівня рентабельності, мало цілий ряд інших, переважно негативних наслідків, у т.ч. довготривалої дії, що безпосередньо визначило характер внутрішньо організаційних трансформацій у межах сільськогосподарських підприємств.

Особливістю подальших економічних реформ в аграрному секторі стало, як вважається [17, с. 55] те, що вони здійснювалися в умовах переходу на введenu в Україні нову грошову одиницю. Подальше реформування сільськогосподарських підприємств відбувалося за тенденцією збільшення їх кількості за рахунок розукрупнення за розмірами; очевидно, що саме у цей час почали відчуватися наслідки втрати ними переваг великих підприємств. Третій етап реформування був характерний подальшою пореформеною реструктуризацією сільськогосподарських підприємств у структури приватного спрямування на основі оренди земельних часток (паїв) [37, с. 26].

Критичні точки зору вчених щодо особливостей і реальних наслідків реформування на селі здебільшого полягають у констатації на-

ступного. Так, реформування КСП в нові агроформування загострило проблему майнових відносин на селі, оскільки в сфері майнових відносин виникла невідповідність між володінням майна та його господарським використанням [42, с. 25]. Користувачами майна стала обмежена кількість підприємств, а власниками майна – переважна більшість колишніх членів КСП. Стверджується [43, с. 24], що основною тенденцією, що характеризує діяльність керівників підприємств, стало недопущення вилучення майнових паїв селян у вигляді високоліквідних основних фондів – техніки та продуктивної худоби.

На думку деяких дослідників [44, с. 126; 45, с. 53], введення нових форм господарювання в Україні залишилося скоріше формальним актом, і масове осмислення цих процесів залишається актуальним передусім для аграрного соціуму. Водночас, як показали дослідження 3000 підприємств 20 країн з перехідною економікою, Україна не поодиноким у даній проблемі [45, с. 59].

Одним з найбільш гострих і неврегульованих питань майнових відносин залишалося питання відтворення майна. Передача майна в оренду, що знаходиться у спільній частковій власності, за своєю суттю є оперативною орендою, відповідно до якої по завершенні строку оренди майно залишається у власності орендодавців, а отже, вони, згідно з чинним законодавством, повинні здійснювати відтворення майна. Але, як свідчить досвід, ця чинна норма не може бути реалізована у даному випадку, бо власники майнових паїв об'єктивно не в змозі нараховувати амортизацію на основні засоби, здійснювати їх поточний і капітальний ремонт. Тому відтворення основних засобів у складі майнових паїв може здійснювати лише орендар. Але, відповідно до чинного законодавства, він не має права нараховувати амортизацію на основні засоби, що знаходяться в оперативній оренді. У 2000 р. всі приватні підприємства, що орендували майнові паї, крім сільськогосподарських виробничих кооперативів, так і зробили. Саме з цієї причини надане їм в оренду майно залишалося без джерела свого відтворення. Завдяки «зникненню» статті витрат «Амортизація основних засобів» орендарі отримали незароблений прибуток, що став їх власністю, оскільки джерелом його стали, по суті, кошти селян у формі їх не відтвореного майна.

Основна логіка реформування вітчизняних сільськогосподарських підприємств побудована на необхідності створення ефективного механізму перерозподілу прибутків, які одержують від аграрного підприємства, між великою кількістю землевласників та землекористувачів. З огляду на це, як вважається [46, с. 60], майнові комплекси на селі можна зберегти лише завдяки встановленню справедливих та взаємовигідних розмірів орендної плати за землю та майно, забезпечення зайнятості та достатнього рівня оплати праці найманих працівників. Законодавчого регулювання вимагає механізм припинення дії укладеного договору. За вимогою орендодавця договір оренди може бути розірваний лише за рішенням суду, проте більшість селян не мають фінансових можливостей та знань, пов'язаних з процедурою розірвання договорів. Водночас важливим напрямком аграрної політики в Україні повинен стати розвиток сільських територій та створення ефективно діючого ринку оренди земельних паїв.

Наголошується [46, с. 61] і на технічних прорахунках здійснення процесу реформування. Так, сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) було визначено як документ, що не забезпечував громадянам юридичного права приватної власності, внаслідок чого виникла потреба обміну сертифікатів на державні акти. Це викликало компанію суцільної заміни документа та призвело до зайвих витрат, а з організаційної точки зору і досі заважає формуванню нових господарських структур, не дає змоги зберегти цілісність земельних масивів у сільськогосподарських підприємствах; окрім цього, органи землевпорядної служби вимагали від селян необґрунтовано велику плату за видачу державних актів на землю. При укладанні договору оренди майнових паїв у багатьох випадках було не враховано їх органічної структури, адже в кожному майновому паї є частка основних засобів, оборотних фондів і фондів обігу, тоді як договір оренди можна укласти лише на основні засоби, а на оборотні засоби потрібно укласти договір купівлі-продажу або обміну, а на грошові кошти – договір позики. Але ця вимога переважно не дотримувалася. Більше того, у 2000 р. лише на половину майнових паїв було укладено договори оренди, в багатьох з них не передбачалася виплата орендної плати або вона була мізерною і часто з відстрочкою виплати без будь-якої

за це компенсації. За неорендоване майно ніхто відповідальності не ніс, тому воно нерідко руйнувалося і розкрадалося.

Однією з основних причин занепаду сільськогосподарського виробництва вважається [18, с. 14] переважання нетрудового типу приватної власності, подрібненням великих господарств і порушенням інтеграційних відносин з переробною промисловістю [19, с. 51].

Слід підкреслити актуальність дискусій навколо формування ринку землі в Україні, поляризацію точок зору вчених і практиків щодо цього питання [47–49]. Так, стверджується [50, с. 12], що трансформації аграрного сектору економіки вимагають більш глибокої її капіталізації, що не може відбутися в такій системі координат, яка склалася сьогодні – мається на увазі відсутність основного – ринку землі. Проте, якщо процес капіталізації, на думку вчених [51, с. 67], не вивести з русла спонтанності і не надати йому врегульованого державного характеру, то відбудеться поглинання сільського господарства міцними структурами, для яких інвестування має тільки одну мету – одержання прибутку сьогодні. У такому випадку аграрне виробництво стане сировинним придатком цих структур, повністю втратить своє призначення, у т.ч. соціально-культурного змісту.

Проблемними залишаються в Україні і ряд питань стосовно регулювання земельних відносин. В процесі формування ринкових відносин в аграрній сфері надзвичайно важливою умовою виступає оренда землі. В більшості сільськогосподарських підприємств розмір орендної плати не перевищує законодавчо встановленої нижньої межі. Це можна пояснити як відсутністю належної конкуренції між орендарями на ринку оренди землі у певному конкретному регіоні, так і низькою платоспроможністю та нестабільним фінансовим станом більшості підприємств – орендарів. Тому цілком логічним є невдоволення більшості селян розмірами орендної плати за земельні частки в усіх організаційно-правових формах [34, с. 48]; слід підкреслити те, що основною формою розрахунків залишаються натуральні виплати. Звідси селяни і досі не відчують віддачі від свого капіталу, що зумовлює здачу або фактичний продаж – не зважаючи на відсутність законодавства – цих ресурсів за безцінь [39, с. 56].

Шановний читачу!

Умови придбання надрукованих примірників монографії наведені на сайті видавництва <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-346-1>

Уважаемый читатель!

Условия приобретения печатных экземпляров монографии приведены на сайте издательства <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-346-1>

Dear reader!

You may order this monograph at the Web page <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-346-1>

Наукове видання

**Мороз Олег Васильович
Сметанюк Олена Анатоліївна
Лазарчук Ольга Василівна**

**ТЕОРІЯ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ
ЗАГАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОСТІ
СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

Редактор С. Малішевська
Оригінал-макет підготовлено авторами

Підписано до друку 19.03.2010 р.
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк.14,78
Наклад 100 прим. Зам № 2010-043

Вінницький національний технічний університет,
КІВЦЬ ВНТУ,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-85-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.